

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri
tarixçi

IV Yazı

Rus istila ordusuna bütün etirazlara baxmayaraq seçdi haqqı verildi. Yəni rus əksəriyyəti təmin edilməyincə hər yüz fəhlə bir, hər yüz kəndlilin də bir nümayəndə vermək surətilə yaradılan Bakı sovetində rus əksəriyyət təmin edilmiş oldu. Bu sürətlə rus idarəsinə keçən Bakı soveti, Azərbaycan içərisində bir muxtariyyət şəklini aldı. Bak sovetinin büdcəsi doğrudan-döğrüyə Moskvada təsdiq olunurdu. Azərbaycan hökuməti Bakı Sovetinin fəaliyyətinə nəzarət etmək hüququnda deyildi. Bakı neftindən alınan tona 1 manat verginin 70 faizi nisbətində Bakı sovetinə verilməli idi.

Bundan başqa "Azərneft" adı altında xüsusi bir imtiyazlı idarə halına gətirilən Bakı neft mədəni və müəssisələrinin idarəsi də bilavasitə Moskvaya bağlandı. Bu müəssisələrin başında duranlar, Rusiya baş yarıcaq idarəsi tərəfindən təyin edilirdi.

Kommunistlər, Azərbaycanın idarəsini xarici təsirdən azad olaraq toplanacaq əkinçi, fəhlə və əsgər şuralarının təyin edəcəyinə və yalnız bu müəssisənin səlahiyyətli bir ali orqan olacağına söz vermişdilər. İcraat, "revkom" deyilən "müvəqqəti inqilab komitəsi" tərəfindən yerinə yetirilirdi. Kommunistlər siyasi firqələrin (partiyaların) və təşkilatların təqib edilməyəcəyini, dövlət idarəsinin sərbəst qalacağına söz vermişdilər.

Onların qanunlarının nəticəsində Azərbaycanda yerli xalqın kəndlilərin yüz desyatından az torpaq sahəsi olduqda fəhlə və əsgər sayı lırdılar. Himayəsində 20-dək fəhlə saxlaya bilən sahibkarlar, varlılar və memurlar seçmə haqqına sahib idilər. Əllərində para ilə təhrikçi hərəkdə olmasınlar deyərək gecə, öz tədbirləri qəti hərəkdələri ilə həyata keçirdikləri "inqilab ovçuluğu" ilə bütün Azərbaycan varlılarını və nüfuzlu adamlarını həbsxanaya salmışdılar. Hər kəs seçki nəticəsini sərbəzilliklə gözləyirdi. Bu həbsxanaya doldurma günlərində Azərbaycanda olan qızıl ordu və donanma heyətinin həbsxanalarda onların güllənmələrini icra edəcəyi xəbərləri yayılmağa başladı. Bu böyük bir təşvişə səbəb oldu. Təsədüfən Bakıda olmuş Dağıstan sovetləri reisi Cəlal Qorxmazovdan ordu və donanma heyətinin seçki haqqı olub-olmadığını söyləməsinə rica etdilər. O belə səyyar bir qüvvənin qətiyyətinə haqqı olmadığını və belə bir şeyin icrasına imkan olmayacağını bəyan etdi. Üç gün sonra bütün fəhlə seçki məntəqələrində rus ordusu və donanma heyəti də tamamilə qeyri-qanuni olaraq seçkilərdə iştirak etdi... Azərbaycanda 50-60 min rus fəhlesinin 3,5 milyon xalqa qələbəsini bu seçki pərdəsi tamamladı...

Bu seçki yalnız Bakıya aiddir. Bütün Azərbaycan miqyasında seçki həyata keçirilmədən istila qüvvələri Azərbaycanı qarış-qarış qılincdan keçirərək daşı-daş üstündə qoymayacaqdı.

"İnqilabdan" bir ay keçmədən

bütün Azərbaycan, məmləkəti mühdşi bir istilaya məruz qaldığını acı bir surətdə dərk edirdi. Ordusunun dağıldığını, zabıtlarının, ziyalıların, dövlət və siyasi adamlarının tutulduğunu və edam edildiyini, sərvət və mülkünün dağıldığını gören xalq üsyan bayrağı qaldırdı. Ordumuzun əsas qüvvələri məlum olduğu kimi qərb və cənub-qərb məntəqələrində idi. Üsyan da oralardan başladı. Üsyanın əsas kütləsini milli ordumuz təşkil edirdi. İlk öncə Gəncə qiyam etmiş

heyəti mərkəziyyə tamamilə gənc və ziyalı ünsürlərin əlinə keçmişdi. Bu heyəti təşkil edənlərin bir qismi yenəcə ali təhsil almış, bir qisimi isə hazırda təhsil alan tələbələrdən ibarət idi. "Müsavət" in çarlıq dövründəki konspirasiya sistemi qorunub saxlanılmışdı. Dəhşətli terror və təqibə baxmayaraq bu gənc kadrlar Bakı və ətrafında, sonra qəzalarda təşkilatlarını təzədən quraraq gənc və məktəblilər arasında, fəhlə və kəndlilər içində geniş fəaliyyətə keçmişdilər. Gizli mətbəə təsis olunaraq istiqlal dövründə çıxan "İstiqlal" qəzeti gizli surətdə çap olunma-

məsələlər üzrə kommissar İ.V. Stalin rəhbərlik edirdi. Stalin bu kommissarlığın yarandığı gündən ləğv edildiyi vaxtadək (1917-ci ilin dekabrından 1924-cü ilədək) onun başçısı olmuşdur.

Stalin Azərbaycanda öz hökmdarlığını Azərbaycan KP vasitəsilə həyata keçirirdi. Azərbaycan Kommunist Partiyası demək olar ki, Rusiya Kommunist Partiyasının bir şöbəsi idi. Onun heç bir sərbəstliyi və avtonomya hüququ yox idi. Bu partiya təşkilatı vasitəsi ilə bolşevik mərkəzi tərkibi əsasən Azərbaycan Türklərindən ibarət dövlət aparatına

hər hansı muxtariyyətin sonu demək idi. Ancaq bu plan baş tutmadı. Çünki Lenin bu qərar ləğv etdi. Bundan sonra Sovet İttifaqının yaranma təklifinə Azərbaycan könlüsüz də olsa razı oldu. Dağlıq Qarabağ Vilayətinin (1937-ci ilə kimi vilayətin rəsmi adı belə idi) yaranması buna bənzər nümunələrdən biridir.

Qarabağın qərbində muxtar bir regionun yaranmasının mümkünlüyü məsələsi 1921-ci ilin yayında, bəlkə də bir az əvvəl müzakirə edilmişdir. 1921-ci ilin 24 oktyabrında Azərbaycanın birinci katibi Kirov torpaq, hərbi və dəniz komissarlıqlarının bu məsələ ilə məşğul olan komissiyalarını təşkil etmək qərarına gəldi. Bu komissiya Qarabağ muxtariyyətinin sərhədlərini müəyyən etməli idi.

1922-ci ilin dekabrında Azərbaycan K(b)P Rəyasət heyəti Orconikidzeye tabe Zaqafqaziya diyar komitəsinin DQV haqqında qərarını müzakirə etdi. Azərbaycan KP milliyətə rus olan Kirov, erməni Mirzəbəkyans və Azərbaycan fəmiyyəli erməni Qaragözovun (Karakozov Armenak) iştirakı ilə Qarabağ məsələsi üzrə 3 nəfərdən ibarət mərkəzi komissiya təşkil etdi. Rəyasət Heyəti öz növbəsində Qaragözovun başçılığı ilə Qarabağın dağlıq hissəsində muxtar Dağlıq Qarabağ Vilayətini yaratmağın mümkünlüyünü öyrənmək üçün 7 nəfərlik bir komissiya yaratdı. Beləliklə, tərkibində azərbaycanlı olmayan bir komissiya Azərbaycan SSR-in bir hissəsinin təyini həll etməli oldu.

Qaragözov Dağlıq Qarabağın və onun ətrafındakı Zəngəzurun işğalı zamanı 1920-1921-ci ilə kimi oranın "səlahiyyətli komissarı" sonra isə 1922-ci ildən 1923-cü ilə kimi ali xalq təsərrüfatı şurasının sədri olmuşdur. Oradan onu Qarabağa Qarabağa başçılıq etməyə gətirdilər. Komitə 6 ay bu məsələnin öyrənilməsi ilə məşğul oldu. 1923-cü ilin iyun ayında Azərbaycan KP MK-ya təqdimat verdi. Komitənin qərarı belə oldu ki, Qarabağın dağlıq və qəndilərdən arın hissəsi bir inzibati bölgü kimi qəbul edilsin. on gündən sonra Azərbaycan KP MK Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinə

İşğala qarşı Azərbaycan milli hərəkatı

di. Gəncə üsyanı ilə bərabər Tərtər, Ağdam, Bərdə, Göyçay, Şəki, Quba, Lənkəran üsyan bayrağı qaldırmış və aylarla davam edən bu üsyanlarda ruslara mühüm tələfat verilmişdi. Sovet mənbələrinin etirafına görə 1924-cü ilə qədər geniş miqyasda 54 silahlı üsyan olmuşdur.

Həmin üsyanlardan əvvəlki üsyanlar zamanı Azərbaycan türkünün verdiyi minlərlə şəhid sırasında "Müsavət" ilk kadrlarının mühüm hissəsini qurban vermişdi. "Müsavət" parlament fraksiyasına və onunla birlikdə hərəkat edən bitərəf demokratik qrupa mənsub olanlar sıradan çıxmışdı. Nəsim bəy Yusifbəyli, Həsən bəy, Məmməd Bəkir bəy, Fətəli xan Xoyskiyə başqaları o cümlədən. Parlament xaricində Bakı və təşkilatlarına mənsub olanlar: ədəbiyyatçılarımız, tarixçilərimiz, mühərir və müəllim İslam bəy Qabilzadə, müəllim Mirzə Abbas, Qasım Qasımzadə, Hüseyn Müzəfər, Xudadad bəy Rəfi bəyli, Zərif və digərləri ilk gədən və gülləyə tuş olan qurbanlardı. Gənc ordumuz quran kadrlar içərisində ilk günlərdə güllənənlər arasında 6 general, 6 miralay, 3 yüzbaşı, 7 müəllim vardı ki, Azərbaycan üçün son dərəcə böyük bir itki idi.

Gənc dövlətimizin çox möhtac olduğu idarə məmurlarından, vali, bələdiyyə reisi, polis müdiri və sairədən çoxlu qurbanlar verilmişdi.

"Müsavət" firqəsi heyəti mərkəziyyəsinə mənsub olanlardan bir qisim də məmləkəti tərk etməyə məcbur olmuşdu. İstilaya qarşı savaşda əsası 29 aprel 1920-ci ildə

ğa başlanmışdı. 1923-cü ildə istiqlalın 3-cü ildönümü münasibətilə nəşr etdiyi bir bəyannamədə deyirdi: "...Bu gün aydın və aşkardır ki, 27 aprel faciəsi kommunistlərin hər yerdə çağırışları və bağırışları kimi Azərbaycan kəndlisinin və işçisinin inqilabı deyil. Rusiya ordusunun vəhşicəsinə istilasidir. 100 il bundan əvvəl çarlıq Rusiyası eyni dəhşətlə Azərbaycanı zəbt etmişdi. O zaman

rəhbərlik edirdi. Bu aparat müstəqil olmağa çan atırdı. Partiya aparatına isə ruslar və erməni bolşevikləri başçılıq edirdilər. Qanşu respublikalara müqayisədə Azərbaycan partiyası aparatında azərbaycanlıların sayı 50 faizdən çox az idi.

1921-ci ilin yayında milliyətçə rus olan Kirovun Azərbaycan K(b)P MK-sinin birinci katibi vəzifəsinə təyin olunması Stalinin Azərbaycan-

"Müsavət" firqəsi heyəti mərkəziyyəsinə mənsub olanlardan bir qisim də məmləkəti tərk etməyə məcbur olmuşdu. İstilaya qarşı savaşda əsası 29 aprel 1920-ci ildə heyəti mərkəziyyə tamamilə gənc və ziyalı ünsürlərin əlinə keçmişdi. Bu heyəti təşkil edənlərin bir qismi yenəcə ali təhsil almış, bir qisimi isə hazırda təhsil alan tələbələrdən ibarət idi. "Müsavət" in çarlıq dövründəki konspirasiya sistemi qorunub saxlanılmışdı. Dəhşətli terror və təqibə baxmayaraq bu gənc kadrlar Bakı və ətrafında, sonra qəzalarda təşkilatlarını təzədən quraraq gənc və məktəblilər arasında, fəhlə və kəndlilər içində geniş fəaliyyətə keçmişdilər

Azərbaycan türk xalqı Sisyanovların kirli çəkmələri altında inliyirdi.

27 aprel faciəsi ilə Azərbaycan ikinci dəfə olaraq, Rusiya ordusunun yeni Sisyanovu olan Orconikidzenin idarəsi altına girirdi. Nəticə hər iki halda eyni idi. O zaman Azərbaycan türk xalqının rəyi və iradəsi qanlara qərq edilirdi. Bu dəfə də müqəddəs istiqlal haqqından əl çəkməyən Azərbaycanın ən qiymətli oğulları Gəncə, Qarabağ, Zaqatala, Şamaxı, Göyçay, Cavad və başqa qəzalardan on minlərlə yurddaşımız gülləyə tuş olurdu.

Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradılan zaman milli siyasətə milli

da şəxsi təsirini və nəzarətini daha da gücləndirdi. Azərbaycan KP Qafqazda yeganə partiya idi ki, onun birinci katibi qeyri millətdən idi. Serqo Orconikidzenin və onun Zaqafqaziya diyar komitəsinin (1921-ci ilin fevralına kimi) Azərbaycana hərbi qüvvələr və Kirov vasitəsilə sət nəzarət qoyması professorlardan Payps və Blank tərəfindən sənədlər əsasında göstərilmiş və bəzi siyasi hadisələrlə əlaqədar təsvir edilmişdi. 1920-ci ilin payızında Azərbaycan Stalinin planlarını dərhal qəbul etdi və bütünlüklə RSFSR-in tərkibinə daxil oldu. Əslində bu plan Azərbaycanın əldə etmək istədiyi

təklif etdi ki, muxtar Dağlıq Qarabağ Vilayəti yaradılsın.

Beləliklə, tərkibində azərbaycanlı olmayan bir komissiyanın fəaliyyəti nəticəsində Qarabağın dağlıq hissəsi Azərbaycanın birbaşa idarəsi altından çıxarıldı. 1923-cü ilin 24 iyul dekreti ilə Dağlıq Qarabağ Vilayəti yaradılması elan edildi. Vilayət yaradıldığı gündən 1928-ci ilə kimi onun xalq komissarları şurasının sədri Qaragözov oldu. Vilayət 1937-ci ildə DQMV adlandırıldı. Kirov isə 1921-1925-ci illər Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi olmuşdu.

(ardı var)